

Andrej ŠMID

Slovenska suburbija – najvarnejše okolje med pandemijo

Ob skoraj popolni prezrtosti pojava suburbije v slovenskem znanstvenem in strokovnem diskurzu je skozi prizmo pandemije ta zanimivi strukturni in funkcionalni pojav preživel kot najmanj opazna in od javnega življenja najbolj oddaljena naselitvena morfološka in vsebinska kategorija. Čeprav bi lahko kot najbližji izraz v slovenščini uporabljali »predmestje« oz. pridevnik »predmesten«, prevod pa »suburbium, -bý«, ki je definiran že v *Dictionarium Latino-Carniolicum* (glej Stabej idr., 1997), gre pri obravnavi prostorskega pojava, poimenovanega »suburbija«, za nekaj bistveno bolj določnega in ulovljivega. Če lahko slovensko suburbijo definiramo kot strukturno nepravilno, vsebinsko izključno stanovanjskih dejavnosti, tipološko izključno individualne gradnje, morfološko neizoblikovano in po urbanem oblikovanju neizrazito in površinsko – torej urbani pojav med urbanim na eni strani in ruralnim na drugi –, nam pogled skozi prizmo pandemije razkrije njene doslej prezrte kakovosti v zdravstveno-epidemiološkem smislu: izoliranost najmanjših skupin prebivalcev, odsotnost možnos-

ti uporabe skupnostnih objektov in javnih površin, prostranost in obsežnost robnega stika z naravnimi okolji in ne nazadnje razmeroma nizka gostota poselitve. Tako je suburbija ob popolni infrastrukturni in telekomunikacijski opremljenosti postala varnejše okolje od mesta, toda še vedno lokacijsko, po funkciji in oblikovno oddaljena od vaških naselij. Vseprisotni virus in posledično izolacija očitno ne uspevata v neizrazitih urbanih strukturah. Prispevek poskuša ujeti in izmeriti pojav slovenske suburbije z vatli urbane strukture in namenske rabe, morfologije in koherence vsebin, ga preveriti s kazalniki gostote poselitve in v obravnavo uvesti merilo »pravilnosti« strukture – ob prikazu posamičnih primerov iz slovenskega urbanizma.

Ključne besede: urbanizem, suburbija, covid-19, prostorsko načrtovanje

1 Uvod – struktura onkraj reda, pojav zunaj pozornosti, tkivo brez centralnosti, prebivalstvo brez skupnosti

Pozornost strokovne javnosti se počasi obrača k pojavom, ki so daleč od arhitekture mesta, od jasnih urbanističnih potez pretekle polovice stoletja. Obskurnost mestnih oddelkov za »urejanje« prostora se kaže v dveh polih ukvarjanja z mestnim tkivom, pri čemer se v slovenskih mestih (ta so v evropskem in svetovnem merilu srednje ali majhne velikosti) prikazujejo le tisti primeri, ki delujejo po načelih nadzorovane rasti, zdavnaj določenih odnosov med javnim in zasebnim in berljivih oblikovalskih pristopov k urbani strukturi.

V regiji je konec osemdesetih let prejšnjega stoletja postalo počasi razvidno, da gre pri spremljanju mestnega razvoja za dve vzporedni resničnosti – uradni, reprezentativni urbanistični dosežki so stroko zaslepili toliko, da je iz središča popolnoma izpadla neuradna, prezrta, stihijska urbana struktura, ki prej spominja na nepregledne spontano generirane zmazke kot na

območja, ki bi jih mesto vzelo za svoja. Konec prejšnjega stoletja je postalo očitno, da so kljub instrumentom, postopkom, strokovni skrbi in pozornosti veliki deli naselij šli po svoji tihi poti neurejenosti.

Ne zdi se mogoče, da bi mestne uprave mest v Socialistični republiki Sloveniji lahko prezrle znamenite naloge, ki jih je koncizno zastavil Braco Mušič (glej Mušič, 1980), tj. vodenje urbanistično razvojne politike, stanovanjske politike in stavbno zemljiške politike. Če se nanje ozremo z današnjega gledišča, so vse mestne uprave te politike zanemarile – uravnavanje zmernosti je prevzelo nekaj pristojnih ministrstev. Nagrajevanje občanov s prostorskimi priložnostmi je pač postalo preveč vabljev instrument za vzpostavljanje socialnega, političnega ali fiskalnega miru – najceneje za občinsko upravo je obljubiti občanom, da bodo uresničevali svoje sanje v skladu s prostor-

Slika 1: Naselja Miklavž, Hoče in Dobrovce na Dravskem polju so se razlila v ravninskem prostoru (internet 1)

skimi strateškimi in detajlnimi akti. Obljubljena skladnost sanj z resničnostjo pa je za slovenskega graditelja neprecenljiva.

Usmeritev strokovnega središča v suburbane, predmestne in obmestne strukture bo dolgotrajna, toda osvežujoča. Čas je že bil, da stroka preseže filtriranost obravnave samo mestnih opleševalnih in uspešnih potez, ki so skladne s teoretičnimi izhodišči, čas je, da se namesto primerov uspešnih dosežkov, kakor jih opisuje Kostoff (1991), dejavnosti mestnega razvoja usmerijo še v manj privlačna območja. Predvsem zaradi opaznega premika skupin prebivalstva iz enih predelov mest v druge.

2 Pojemovna siva cona

Pravilno bi bilo, da bi se za pojav nepravilne gradnje na obrobju mestnih struktur uveljavil nekdanj najprimernejši izraz »predmestje«. Vendar v primeru mest v regiji, lahko rečemo od Gradca do Skopja, izraz predmestje napeljuje na strukturo, ki je še vedno navezana na urejeno, urbano, skoraj mestno strukturo. Za pozidavo območja južno od Spodnje Polskave, za strukturo Rakove jelše, za strukture v Pušči, za Damiševo naselje pa ne moremo trditi, da izkazujejo kaj resnično mestnega, prav tako tega ne moremo trditi za naselja na severnem in južnem pobočju nad Sarajevom, za občino Shuto Orizari v Skopju, za strukturo doline Kaluđerica v Beogradu, za dele Zagreba med južnim robom Novega Zagreba in južno obvoznico ter tudi za dele Gradca med četrtma Lend in Gösting ali na vzhodnem robu med četrtma Waltendorf in St. Peter. Izraz »predmestje« pač ne odslkava najnižje ravni urbanistične stvarnosti,

ki je ne srečamo niti v nobeni generično raščeni vasi, ampak je degradirana toliko, da jo je urbanistična stroka v preteklih tridesetih letih raje kar odmisli. Nekatere dele, ki gravitirajo k mestom, je sicer vključila v pojem »obmestje« (glej Drozg, 1998), vendar samo poimenovanje niti ni toliko pomembno. Strašljivo je, da primerjava površine »reprezentančnega« in »zamolčanega« mesta izkazuje veliko težavo: medtem ko se reprezentančni deli mestnih tkiv promovirajo in prikazujejo v vsej svoji bleščavi, medtem ko mestne uprave s prenovno svojih historičnih mestnih delov dajejo vtis popolnega mestnega reda, so spontano nastali mestni deli popolnoma izločeni iz pozornosti strokovne javnosti – v najboljšem primeru so opredeljeni kot »degradirana območja«, s čimer se strokovna obravnava večinoma konča.

Kakorkoli poimenujemo neurejene strukture večine mest v širši regiji (za potrebe trenutne obravnave jih lahko poimenujemo kot »suburbija«), jih lahko določimo kot pojav urbane strukture s temi lastnostmi:

- neracionalna raba prostora,
- nepravilnost strukture pozidave,
- enovitost ali popolna neorganiziranost dejavnosti,
- nelogičnost vzpostavitve infrastrukturnih omrežij,
- odsotnost urbanističnega oblikovanja,
- podrejenost pozidave lastniškim razmeram in parcelaciji pred pozidavo,
- odsotnost vsakršne ureditve,
- odsotnost javnih površin,
- odsotnost družbene infrastrukture.

Slika 2: Struktura Rakove jelše, dela Ljubljane, ki je nastal ob neprivlačni coni v bližini južne obvoznice (internet 1)

S preprosto inventarizacijo in analizo urbanih struktur v tkivih naselij po vsej Sloveniji in v širši regiji je mogoče ugotoviti razlike v pravilnosti struktur, pri čemer kot merila uporabimo preproste, osnovne zahteve: strukturne pravilnosti, logičnost prometnih mrež, berljivost prostora, prisotnost načrtovanja osnovnih urbanih potez in vključenost v ureditveno območje naselja^[1]. Grozljiva je ugotovitev, da je delež nepravilnih struktur v večini naselij nezamisljiv, takih struktur je tam površinsko celo več kot pravilnih. Seveda gre večinoma za neracionalno pozidane površine, tako da je gostota prebivalstva na pravilno pozidanih površinah opazno višja, vendar je treba ugotoviti, da je z vidika uporabe površin nepravilna gradnja izrazito prostorsko potratna, neracionalna in negospodarna.

Prostorsko načrtovanje se je v zadnjih sedemdesetih letih pravzaprav oklepalo treh vzporednih dejavnosti: razvoja mest po načelih funkcionalizma, ohranjanja nespornih kakovosti historične substance in spremljanja eksplozije suburbanih struktur, mravljišč individualnih graditeljev. Šele ob spoznanju, da je zadnji pojav prostorsko potraten in organizacijsko zahteven, in ob usihanju gradnje mest po načelu vzpostavljanja novih sosesk bi bilo mogoče pričakovati, da se bo pozornost stroke obrnila k pojavom in pomanjkljivostim nepravilnih struktur. Kakor kaže, je urbanistom pri tem zmanjkalo teoretičnega aparata.

Če je središče ukvarjanja s trajnostnim mestom izostril Jan Gehl, je arhitektovo vpetost v družbo slehernikov domislil Ezio Manzini, ki je zaznal sestop urbanista s položaja tik ob politikovi čarobni paličici na uporabnika družbenih omrežij. Ne nazadnje je vloga javnega intelektualca primešana v koktejl

profanih debat na pametnih telefonih, kjer skupina uporabnikov arhitekta uporablja za navedbe, nasvete, instantne debate in predvsem za deljenje všečkov.

Doslej nerazumljene mehanizme antropoloških in družbenih pojavov tega, čemur v tem prispevku pravimo suburbija, pa osvetljuje David Miller (2016), ki na primeru prenove stanovanja v večstanovanjski stolpnici izpelje teorijo o tem, kaj zakonca določita kot prioritete pri oblikovanju bivalnega prostora in kako se to izrazi, ko imata priložnost oblikovati lastno enostanovanjsko hišo na svoji prazni parceli.^[2]

Biti stvarnik svojega bivališča ni le skrita želja, ampak tudi najmočnejši nagon slovenskega slehernika. Kakor hitro se pokaže možnost udejanjiti se na prosti parceli v cenovno ugodni suburbiji, se slehernik iz funkcionalističnega lamelnega bloka neopazno prelevi v graditelja lastne sreče.

Kot je že leta 2016 poročal Miller, se je srednji sloj premaknil iz stanovanja v večstanovanjski zgradbi v predmestno hišo: »Modernizem ustvarja oblikovanje, toda srednji razred ustvarja lastne vrednote s predmestnim oblikovanjem, ki služi kot branik pred modernizmom. To so gotovo zgodbe o bivališčih, toda če pogledamo pod površje, so to tudi zgodbe o objektivaciji.« (Miller, 2016: 131) Hkrati razkrije trojnost obravnave bivališč v razmerjih med vladajočim razredom, proletariatom in srednjim slojem. Medtem ko v Veliki Britaniji vladajoči razred s svojimi tradicionalno ekskluzivnimi bivališči stoji nasproti proletariatu v najemniških stanovanjih, je srednji razred udobno zasedel predmestje. » /.../ [V] nasprotju z marksističnimi

Slika 3: Naselje Pušča pri Murski Soboti (internet 1)

domnevami ni prevladal ne proletariat ne vladajoči razred. Če kdo, je bil to srednji razred iz predmestja, ki so ga teoretiki prezirali tako globoko, da se nikomur ni ljubilo ukvarjati z njegovo teoretizacijo.» (Miller, 2016: 124)

Kakorkoli so zgornje ugotovitve posebne za urbano prebivalstvo mest Združenega kraljestva in Severne Irske, pa podobne ugotovitve navaja tudi Christian Krainer^[3]: Uporabniki socialnih in neprofitnih stanovanj nižjega in srednjega sloja so v času pandemije covid-19 jasno izražali željo po zagotovitvi zelenih površin ali preselitvi v primestje, saj si le tako lahko zagotovijo vsaj minimalne stike z naravo.

Ob obširnem pojavu individualizacije slehernika ne morem zanemariti pred kratkim poudarjenega podatka (glej na primer Zorančič, 2020), da je gradnja funkcionalističnih sosesk v regiji nekdanje SFRJ pripomogla k množičnim kulturnim gibanjem, od katerih sta najbolj očitna pojav »YU-rokenrola« v 70. letih prejšnjega stoletja in »novega vala« v 80. Več avtorjev (na primer Vesić, 2018; Zorančič, 2020) povezuje naseljevanje takrat novih sosesk v večjih mestih z nastankom glasbenih skupin in njihovim ustvarjalnim delovanjem – še posebej se v 80. letih s pojavom urbane kulture poudarja dober položaj »srednjega razreda« v družbi. Mimogrede, danes se je naselitev »srednjega razreda« okrepila v suburbanih okoljih.

Premik iz skupnega v individualno (v smislu načina stanovanja) je povezan predvsem z antropološkimi lastnostmi slehernika v širši regiji. Razen v metropolah je premik srednjega sloja iz

funkcionalističnih sosesk v obmestja opazen pravzaprav v vseh okoljih. Degradacija kakovosti stanovanjskega fonda je po štiridesetih letih od izgradnje opazna in je ne rešijo energetske sanacije pročelja. Če je Ivanšek (1988) v svoji raziskavi med drugim izvrstno prikazal nadgradnjo dnevne sobe iz poslušalnice radia v prostor za gledanje televizije, je danes v nastajanju tip stanovanja s primernimi prostori za ogledovanje svojega zaslona. Dnevna soba s televizorjem služi bolj ali manj za spremljanje evforičnih športnih prenosov, obscenosti dogodkov na kmetijah z znanimi udeleženci in neskončnih nadaljevanj. Daleč od tega, da bi bila prostor za občasna prijetna druženja, saj je to vlogo prevzela jedilnica in zunanja terasa s keramičnim žarom.

Naj opis suburbije končam s tezo: povojna planska urbanizacija v 60. in 70. je dosegla vrhunec v berljivi genezi srednjega družbenega sloja, meščanstva, v začetku 80. let stabilne družbene skupine. Geneza srednjega sloja se je končala v dveh generacijah po drugi svetovni vojni. V regiji se je v začetku 90. let začela usodna družbena tranzicija, ki je v dveh naslednjih novih generacijah med drugim povzročila tudi tih premik srednjega sloja v suburbijo. Premik je na ravni individualnega povzročil zvišanje individualnega prostorskega standarda, zaradi pomanjkanja centralnih in javnih funkcij v suburbanih okoljih pa povzroča tudi stalne dnevne migracije v okolja, kjer so te zagotovljene. Danes se končuje naseljevanje srednjega sloja v širokih obmestjih, na pohodu pa je regeneracija meščanstva, ki bo kakovostno in stabilno zaživelo najprej čez deset let ter bo lahko prerodilo mestne notranje strukture in središča v naslednjih tridesetih letih (glej Vesić, 2018).

Slika 4: Struktura novega dela naselja Spodnja Polskava (internet 1)

3 Lastnosti suburbije, ki so postale zanimive med pandemijo covid-19

Naj slovensko suburbijo definiramo kot strukturno nepravilno, vsebinsko izključno stanovanjskih dejavnosti, tipološko izključno individualne gradnje, morfološko neizoblikovano in po urbanem oblikovanju neizrazito in površinsko.

Skozi prizmo pandemije so se nam razkrile njene doslej prezrte kakovosti v zdravstveno-epidemiološkem smislu:

- izoliranost najmanjših skupin prebivalcev,
- odsotnost (možnosti uporabe) skupnostnih objektov in javnih površin,
- prostranost in obsežnost robnega stika z naravnimi okolji,
- nizka gostota poselitve,
- varnost,
- opremljenost z infrastrukturnimi mrežami, popolna infrastruktura in telekomunikacijska opremljenost,
- odsotnost večstanovanjskih zgradb in s tem skupnih stanovanjskih površin,
- jasna ločenost javnega in zasebnega prostora ter ostre meje med njima
- neformalne navezave na prostrane naravne ambiente v bližini,
- položaj med mestnimi, ruralnimi in naravnimi okolji,
- način pozidave v prostoru (večinoma prostorsko potraten, v območjih z veliko odprtega prostora).

4 Kako naprej (sklep)

Izrazito pomanjkanje osnovne družbene infrastrukture je treba sistemsko urediti. Kljub nenavadnemu izhodiščnemu položaju je treba preiti na racionalen odkup obstoječih nepremičnin na primernih lokacijah. Brez osnovnih gradnikov družbene infrastrukture padejo prometni koncepti, zaradi najosnovnejših potreb prebivalcev pa se po nepotrebnem povečajo tudi njihove poti v druga okolja.

Hkrati je treba domisliti regeneracijo obstoječih objektov in ureditev – čeprav so izrazito stanovanjske dejavnosti navidezno nespremenljiv tip bivanja in pozidave, je treba strokovne obravnave usmeriti v generacijsko raznolikost prebivalstva. Kaže se, da so pojavi regeneracije brez večjih težav kompatibilni s fluidnostjo uporabnikov suburbije.

Obravnava suburbije je tudi priložnost za prilagoditev upravnega in načrtovalskega aparata novim družbenim danostim, spremenjena vloga prostorskega načrtovalca ter tudi rahljanje in lokalna demokratizacija odločevalskega aparata se lahko namreč najbolje pokažeta v preprostih stanovanjskih okoljih predmestij in obmestij. V duhu priprav na novo generacijo prostorskih strateških načrtov občin bo treba vrednotenje suburbanih okolij opremiti s standardizacijo s področja družbene infrastrukture. Kljub številnim pobudam zasebnega sektorja morajo osnovne gradnike neprofitne centralnosti brez nadaljnega zagotoviti javni nosilci razvoja, saj gre sicer za sistemsko neuravnoteženost, ki se najprej pokaže na področju prometa in dnevnih migracij.

Dr. Andrej Šmid, univ. dipl. inž. arh. (izobrazba, pridobljena v Republiki Avstriji)

Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženir-
stvo in arhitekturo
E-pošta: andrej.smid@gmail.com

Opombe

^[1] Nesmiselno je v pregled suburbije vključevati še območja stavbnih zemljišč razpršene gradnje, saj je ta stroka že večkrat obravnavala in so razmeroma jasno opisana.

^[2] Menim da je najnenavadnejši primer popolne individualizacije osebnega sloga gradnja v naselju južno od Spodnje Polskave.

^[3] Christian Krainer, izvršni direktor OVG Wohnbau Graz, Avstrija, predavanje na konferenci *Krožno gospodarstvo z industrijsko konopljo*, Bad Radkersburg, 21. 10. 2021, še neobjavljeno.

Viri in literatura

Drozg, V. (1998): *Strokovne podlage k urbanistični zasnovi mesta Maribor: Obmestje*. Maribor, ZUM urbanizem, planiranje, projektiranje.

Ivanšek, F. (1988): *Družina, stanovanje in naselje*. Ljubljana, Ambient, projekтивно podjetje, in avtor.

Internet 1: *Google Maps – Mapdata*. Dostopno na: <https://maps.google.com> (sneto 1. 11. 2021).

Kostoff, S. (1991): *The city shaped. Urban patterns and meanings through history*. London, Thames and Hudson Ltd.

Manzini, E. (2009): »Oblikovanje za družbene inovacije«. V: Predani, B., in Požar, C. (ur.): *Trajnostne alternative v oblikovanju*, Ljubljana, Arhitekturni muzej in Društvo Pekinpah.

Miller, D. (2016): *Materialna kultura*. Ljubljana, Studia humanitatis.

Mušič, V. (1980): *Urbanizem – bajke in resničnost*. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Stabej, J., Vorenc, G., in Kastelec, M. (1997): *Slovensko-latinski slovar – po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

Vesic, D. (2018): *Magi: kao da je bila nekad*. Beograd, Laguna.

Zoranić, A. (2020): *Arhitektura prethodne civilizacije – Kultura građenja i duh modernizma u Jugoslaviji u periodu 1945–1990*. Sarajevo, International University of Sarajevo.